

РЕЦЕНЗІЇ

УДК: 94 (47):[654+656](477)“16/19”

© Михайло Криль
(м. Львів)

ПОШТА І ТЕЛЕГРАФ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Рецензія: Міронова І.С. Поштові і поштово-телеграфні установи на півдні України в системі зв'язку російської держави (друга половина XVII – початок XX ст.): [монографія]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 564 с.

Монографія містить систематизовану інформацію про становлення і поширення поштового та телеграфного зв'язку в південній частині України як важливої галузі державного і військового управління, культурного і громадського життя. Проаналізовані історичні події, що відбувалися в розглядуваному регіоні України після включення його до складу Російської імперії і які безпосередньо вплинули на організацію поштово-телеграфної справи. Охоплений широкий спектр проблем, пов'язаних з поштовою справою та формуванням мережі поштово-телеграфних установ.

Ключові слова: історія, Російська імперія, Південна Україна, зв'язок, пошта, телеграф.

Михайл Криль. Почта і телеграф на юге України в истории Российской империи. Рецензия на монографию : Миронова И.С. Почтовые и почтово-телеграфные учреждения на юге Украины в системе связи российского государства (вторая половина XVII – начало XX в.): [монография]. – Николаев: Изд-во ЧГУ им. Петра Могили, 2012. – 564 с.

Монография содержит систематизированную информацию о становлении и распространении почтовой и телеграфной связи в южной части Украины как важной отрасли государственного и военного управления, культурной и общественной жизни. Проанализированы исторические события, происходившие в рассматриваемом регионе Украины после включения его в состав Российской империи и которые непосредственно повлияли на организацию почтово-телеграфного дела. Охвачен широкий спектр проблем, связанных с почтовым делом и формированием сети почтово-телеграфных учреждений.

Ключевые слова: история, Российская империя, Южная Украина, связь, почта, телеграф.

Maikl Kril'. Post and Post-Telegraph Establishments on the South of Ukraine in History of the Russian Empire. Review on a monograph : Mironova I.S. Post and post-telegraph establishments on the south of Ukraine in a communication network of the Russian state (the second half of the 17th - the beginning of the 20th century): [monograph]. Mykolayiv : Petro Mohyla Black Sea state university, 2012. – 564 p.

A monograph contains the systematized information about becoming and distribution of postal and telegraph connection in South part of Ukraine as im-

portant industry of state and military administration, cultural and public life. Historical events, that took place in the examined region in the complement of the Russian empire and which directly influenced on organization of post-telegraph business are analyzed. The wide spectrum of problems, related to postal business and forming of network of post-telegraph establishments is overcome.

Key words: history, Russian empire, South Ukraine, connection, post, telegraph.

Після краху наприкінці XX ст. тоталітарних режимів у регіоні Центрально-Східної Європи значною мірою переоцінюються окремі події у сфері суспільної думки, економіки, культурного життя як складових частин націотворчого процесу. Багато проблем розвитку сучасного суспільства неможливо об'єктивно зрозуміти без врахування досвіду, як позитивного, так і негативного, нагромадженого минулим.

Зв'язок завжди був важливою сферою державних інтересів, акумулював досвід науково-технічного і соціокультурного розвитку суспільства у різні історичні епохи. В діяльності поштових, телеграфних та інших установ зв'язку відобразилося багато реалій повсякденного життя населення, в тому числі економічні, політичні та інші інтереси різних станів, кампаній, окремих громадян, потреби міських і сільських мешканців тощо. Історію засобів зв'язку неможливо відокремити від історії епохи, в яку вони існували.

Протягом тривалого часу способи і засоби передачі інформації зазнали значної еволюції. Виникли регулярні загальнодержавні та міжнародні поштові служби з використанням кінної, а згодом – морської, залізничної, повітряної та інших видів пошти. Поштові реформи в окремих країнах та в міжнародному масштабі призвели до організації загальнодоступних і розвинених поштових систем, до укладання міждержавних поштових конвенцій та створення Всесвітнього поштового союзу.

На початку XXI ст. пошта залишається самим масовим і дешевим видом зв'язку. З розвитком Інтернету деякими аналітиками прогнозувалася швидка стагнація ринку поштових послуг, однак, цього не сталося. Незважаючи на створення і швидкий розвиток автоматизованих систем електронного зв'язку, космічного та електронного зв'язку, пошта збереже своє величезне значення і в найближчому майбутньому.

Звідси й випливає наукова актуальність монографічної праці І.С. Міронової. Вона посилюється також і тим, що проблема, піднята нею, на сьогодні залишалася практично не дослідженою в історичній науці. Особливо важливим є розкриття її на регіональному рівні. При цьому вагомість зазначеної тематики обумовлена ще й тим, що аналіз становлення і розвитку поштового і телеграфного зв'язку на півдні України в другій половині XVII – на початку XX ст. виявляє як збереження і наслідування власних традицій, так і взаємовпливи з провідними європейськими країнами. Відзначимо й те, що і в наш час обізнаність із відповідною спадщиною може посприяти як більш повноцінному розумінню історії України та Європи, так і використанню деяких результатів дослідження у наш час.

У цьому сенсі існує об'єктивна необхідність дослідження історії зв'язку як з пізнавальної точки зору, так і з потреб наукового, неупередженого висвітлення подій у контексті українсько-російської історії, оскільки через ідеологічну заангажованість радянської історіографії спеціальних досліджень з даної проблеми здійснено не було.

У монографії зроблена спроба комплексного дослідження основного змісту історії поштових і поштово-телеграфних установ на півдні України в другій половині XVII – на початку XX ст. При цьому автор зосередила увагу на модернізаційних змінах у Росії в цілому, виявивши взаємозв'язок між розвитком технічного прогресу та зростанням зв'язку у зазначений період.

Передусім викликає зацікавлення прозорість структури дослідження. Назви основних розділів та підрозділів сформульовані логічно, чітко і дають достатнє уявлення про мету і завдання праці. Перший розділ «Історіографія і джерельна база дослідження» стосується аналізу історіографії проблеми та огляду основних джерел. І.С. Міронова зібрала і проаналізувала досить широкий спектр дослідницької літератури, що дозволило зробити їй досить виважений історіографічний висновок. Більш-менш повною є джерельна основа роботи: законодавчі акти владних структур; документи виконавчих органів влади; діловодна документація органів місцевого самоврядування; матеріали та діловодна документація галузевих структур; статистика; матеріали періодики тощо. Чи не вперше використані зображальні джерела – знаки поштової оплати (марки, марковані поштові картки та конверти), календарні штемпелі (іменні речі установ поштового зв'язку) та картографічні матеріали.

У другому розділі «Інкorporація поштових установ України до поштової системи Московського царства та Російської імперії» розглянуті питання і функціонування поштового зв'язку в другій половині XVII ст. – 60-х роках XVIII ст. Дослідниця на підставі використаного багатого матеріалу подала загальну картину поглинання російсь-

ким урядом поштових установ на українській території. Детально описаний процес створення там російської поштової мережі, показані загальні тенденції в упорядкуванні пошти. У цьому процесі авторка дослідження вбачає як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема за її словами: «Незважаючи на всю користь від запровадження пошти, зберегалися ще питання, які до деякої міри гальмували подальший розвиток поштової системи. Традиційна, ранньомодерна за своєю основою система передачі повідомлень на відстані вже не могла задовольняти потребам оборони і управління державою. Поштовий зв'язок був потрібний російському уряду, гетьманській владі, місцевим адміністраціям для листування між собою та іншими країнами. Особливої важливості він набував під час ведення воєн. Але місцеве населення і козацтво, переважно через свою неписьменність, користі від поштового зв'язку не відчувало, а навпаки, підводна повинність важким тягарем лягала на їх плечі. Для встановлення регулярного поштового зв'язку повинні були вкладатися чималі кошти, яких ані російський уряд, ані гетьмани витратити не могли. Це призводило до нерегулярного ходу пошт і зведення їх як непотрібних після чергових воєнних дій» (с. 93).

У третьому розділі «Поштові установи України у контексті реформування системи поштового управління Російської імперії в другій половині XVIII – першій третині XIX ст.» розглянуто подальше врегулювання поштової служби в Російській імперії. Показано особливості становлення і розвитку зв'язку на території Південної України у зазначений період. Важливим є підрозділ, присвячений поштовим перетворенням П. Рум'янцева на Лівобережній Україні. Говорячи про стан поштової справи у цей період, І.С. Міронова наголошує на тому, що певному розвитку і вдосконаленню у галузі зв'язку сприяли модернізаційні зміни в суспільстві Російської імперії, які супроводжувалися ростом промисловості, розквітом торгівлі, освоєнням нових територій і потребою відносин із закордоном. У процесі інкорпорації поштових установ України до загальної російської системи зв'язку, дослідниця виділяє три етапи, кожен з яких мав свої характерні особливості. Так, на першому етапі російський уряд захоплював і використовував у своїх цілях уже існуючі на приєднаних землях Лівобережної та Правобережної України, Кримського ханства і Бессарабії поштові установи. На другому етапі відбувалося утворення нових (переважно в Херсонській губернії) та перетворення і реформування вже існуючих поштових установ за вимогами російської служби зв'язку. Третій етап характеризувався об'єднанням поштових сполучень різних губерній між собою, Санкт-Петербургом і Москвою, а також з півднем України. Таким чином, за висновком автора, пошта на

приєднаних до Російської імперії землях України злилася з російською державною поштовою структурою організаційно і фінансово (с. 158).

Вагоме значення для формування загальної мережі зв'язку Російської імперії у вказаний період дослідниця приділяє Південній Україні. У науковому дослідженні аргументовано доведено перевагу даного регіону, який мав вигідне географічне розміщення, оскільки був розташований поблизу морів, що сприяло розвитку торгових, промислових і комерційних відносин із зарубіжними країнами, сполучатися з якими можна було за допомогою морських поштових перевезень. За наявності значної мережі зв'язку поштові установи на півдні України були важливими пунктами внутрішніх і зовнішніх перевезень не лише для України, а й для багатьох російських територій.

Важливим етапом у розвитку поштової справи в Російській імперії І.С. Міронова вважає першу чверть XIX ст. Розвиток судноплавства, початок будівництва залізниць, контроль над фінансовими справами в імперії, зміни у зовнішній політиці вимагали перетворень у поштової галузі. Наявні обставини призвели до реформування поштового відомства у 1830 р., після чого у цій службі відбулися важливі зміни: запроваджено точну регламентацію та єдиний для всіх структурних підрозділів порядок виконання поштових операцій; покращено комунікацію всередині імперії та з сусідніми державами; вдосконалено поштові правила, пасажирські перевезення, системи утримання поштових станцій. Дана реформа визначила структуру поштового відомства на декілька десятиліть.

У четвертому розділі «Еволюція поштового зв'язку на півдні України в 1830-1917 рр.» йдеться про організацію діяльності державних поштових і поштово-телеграфних установ, систем утримання поштових станцій, діяльності земської, міської, польової пошти, розвиток мережі поштових сполучень та перевезень пошти за допомогою кінного, морського, залізничного та автомобільного транспорту, порядок виробництва поштових операцій, поштові тарифи, знаки поштової оплати, поштові зв'язки з іноземними державами, діяльність установ поштової цензури. Опис зазначених видів пошти доступно подано, що дозволяє уявити увесь зміст їхньої діяльності у південному регіоні України, а також позитивні моменти і недоліки служби зв'язку у зазначений період.

Цікавим є огляд розвитку земської пошти. На думку автора, для зміцнення економічних та політичних позицій держави необхідно було налагодити чіткий і безперервний зв'язок між державно-адміністративними установами губерній і повітів, зв'язати центрально-промислові райони імперії з південними губерніями України. Дані обставини змусили російський уряд опрацювати питання організації державної сільської, а згодом – і земської

пошти (с. 181). Земська пошта відіграла величезне значення в економічному розвитку українського села, оскільки дала можливість сільському населенню користуватися послугами зв'язку. Опрацювавши значну кількість джерел, авторка встановила, що Херсонська губернія була єдиною в Україні, яка в повному складі своїх повітів користувалася влаштуванням у них земських пошт і використанням власних марок. Доведено, що земська пошта на півдні України розвивалася краще, порівняно з іншими губерніями імперії.

Привертає увагу детальний аналіз створення і діяльності таких видів пошти як морська та залізнична, для покращення умов роботи яких російський уряд встановлював пільги для товариств і компаній, які займалися перевезенням кореспонденції, а саме: Російському товариству пароплавства і торгівлі, товариству Добровільного флоту, Управлінню перевезення пошт по залізницях тощо. За висновками дослідниці активна підтримка з боку царизму морських товариств і залізничних компаній обумовила кількісне зростання та якісне вдосконалення поштових перевезень (с. 273).

Окремий підрозділ, присвячений історії виникнення і розповсюдження знаків поштової оплати – конвертів, марок, карток, штемпелів. Запропонований матеріал є цінним для дослідників-філателістів, оскільки, містить багато цікавої інформації і супроводжується яскравими додатками, які включають також матеріали приватних колекцій (с. 517-522). Запровадження знаків поштової оплати сприяло впорядкуванню всієї поштової галузі і призвело до полегшення розрахунків для поштових службовців і публіки (с. 273).

Виникненню телеграфу та формуванню мережі поштово-телеграфних установ на півдні України присвячено п'ятий розділ – «Поява телеграфу та формування мережі поштово-телеграфних установ на півдні України (XIX – початок XX ст.)». Аналіз значного архівного матеріалу і періодичної преси сприяв установленню дійсної картини розвитку телеграфії у даному регіоні, що відіграв величезну роль у створенні телеграфної мережі Російської імперії та міжнародної телеграфної служби. В роботі наголошено, що великий поштових до розширення мережі оптичних, а згодом і електромагнітних телеграфних ліній на півдні України, дали війни. Подано авторську періодизацію його розвитку (с. 320).

В окремому підрозділі докладно описано і проаналізовано досягнення і недоліки поштово-телеграфної реформи 1884-1885 рр., що призвело до злиття двох окремих відомств. Досліджено утворення і діяльність таких установ Одеського і Кишинівського поштово-телеграфних округів. Доречним є й аналіз освітнього рівня зв'язківців у кінці XIX – на початку XX ст.

Вказуючи на вдосконалення розвитку засобів зв'язку, наголошуючи на значенні його для державного, військового, культурного, родинного життя, дослідниця робить висновок, що порівняно з розвинутими країнами, кількість поштових і телеграфних установ у Росії була недостатньою і не відповідала росту державного життя і прогресу у всіх галузях людської праці і, без сумніву, гальмувала економічний розвиток імперії в останній чверті XIX – на початку XX ст. (с. 311).

Викликають зацікавлення додатки, зокрема короткі біографічні довідки про керівників поштового і телеграфного відомств в розглядуваному у монографії краї. Пізнавальне значення мають ілюстрації: форменний одяг працівників відомства, транспортні засоби доставки пошти, схеми роботи телеграфу, зразки конвертів, марок, бланки телеграм тощо.

Для будь-якого дослідження важливими є термінологічні поняття, вияснення їх походження, особливостей, з тим, щоб обґрунтовано їх використовувати в подальшому у письмовому тексті. Тому важливим є поданий словник термінів. Правда, він

грішить русизмами (напр., «гасіння марки», замість «погашення марки» та ін.). Оперативно відшукати потрібний матеріал дозволяють покажчики – іменний, географічних та адміністративних назв.

Багатоплановість роботи, нова постановка ряду питань, порушені проблеми спричинилися до того, що не всі вони досліджені і вивчені з однаковою повнотою. Це залишає місце для творчої наукової дискусії, дальших розшуків документальних матеріалів, узагальнень та оцінки наявних досліджень.

Рецензована праця безумовно знайде практичне застосування. Вона вводить у науковий обіг нові, науково обґрунтовані теоретичні результати, які в сукупності є важливими для розвитку історіографії, передусім української. Здобуті результати можуть бути використані при підготовці узагальнюючих та спеціальних праць з історії Європи, України, Росії, історії транспорту і зв'язку, у краєзнавчих дослідженнях тощо. Назагал дослідження І.С. Міронової дозволяє поглибити і виробити ширше бачення нашої недавньої минулої історії.

УДК: 316.32 (049.32)

© *Тарас Лунул,*
© *Віталій Макар*
(*м. Чернівці*)

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГЛОБАЛІСТИКИ

Суліма Є., Шепелєв М. Сучасна глобалістика: політика, освіта і культура / Є. Суліма, М. Шепелєв. – 2-ге вид., доповнене. – К.: «МП Леся», 2012.

Поява фундаментальних праць, присвячених глибинному аналізу визначальних аспектів сучасних проблем світової спільноти, щоразу стає подією у науковому житті, тим більше, якщо проблематика дослідження має об'єктивну актуальність. Рецензована монографія за авторством Є.М. Суліми та М.А. Шепелєва, яка є частиною виданого провідними українськими науковцями циклу праць «Філософія освіти: пошук пріоритетів», є гідним результатом копійної роботи українських науковців і демонструє вміння авторів широко тлумачити зміст сучасних глобальних проблем людства, встановлювати логічні взаємозв'язки та взаємозалежності між ними, водночас не претендуючи на охоплення усіх проблем глобалізації у рамках одного видання. Архітектоніка видання здійснена таким чином, щоб познайомити читача з особливостями застосування системного підходу до вивчення міжнародних відносин, розкрити природу і тенденції розвитку сучасної світової системи, процесу глобалізації, продемонструвати аналіз фундаментальних аспектів дослідження глобального розвитку – проблем глобального суспільства, світового порядку, світового лідерства, глобалізації управління, глобальної безпеки, висвітлити особливості глобальної цивілізаційної конкуренції та альтерглобалістсько-

го руху, а також ключові проблеми освіти в умовах глобалізації.

Оригінальність та ефективність застосування авторами системного підходу до вирішення поставленої мети відчувається на усіх етапах дослідницького процесу. Однаковою мірою це стосується як аналізу сучасного стану розвитку глобалістики, її досягнень і проблем, так і доведення доцільності застосування системної методології при виробленні та впровадженні дієвої освітньої політики в сучасних умовах, розробці стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, розвитку транснаціональної освіти, забезпеченні якості вітчизняної освіти, що відповідає європейським, світовим стандартам. Цій магистральній меті підпорядковані 16 розділів монографії, зміст яких переконливо демонструє послідовність дослідницької стратегії авторів у вирішення поставленої проблеми поетапно: від глобального до регіонального, субрегіонального і локального.

Інформаційного, концептуального та змістовного балансу викладення матеріалу, на нашу думку, авторам вдалося досягти завдяки залученню широкої джерельної бази як вітчизняних дослідників, так і зарубіжних фахівців. Перший розділ монографії розкриває загальні концептуальні, праксеологічні, інституційні аспекти глобалізму як теорії, ідеології